

Sbírky relikvií nástrojem reprezentace ideje státnosti Karla IV.

Mgr. Tomáš Drobný

Metodické centrum muzejní pedagogiky

Moravské zemské muzeum

Zelný trh 6

659 37 Brno

Email: tdrobny@mzm.cz

Klíčová slova: relikvie, sbírky relikvií, císař Karel IV., vizuální reprezentace, muzealita, středověk

Key words: relics, relic collections, Emperor Charles IV, visual representation, museality, Middle Ages

Charles IV accumulated relic collections symbolizing his imperial ambitions. As a Roman Emperor he obtained imperial crown jewels that he kept, together with a newly created collection of the reliquary treasure of the Bohemian Kingdom, in the Karlštejn castle. This collection represented, alongside the relic collection of the St. Veit Cathedral, his political concept of the Lands of the Bohemian Crown. The relic collections were regularly shown to the large public at the Cattle Market (today Charles Square) and in the cathedral. The inception of the collections and the way of their presentation stand for the medieval form of the museum phenomenon and go beyond the then collecting activities represented by church treasuries and palace treasure chests.

Josef Svatopluk Machar

Otec vlasti

„ sloužil Římu

až hanba z toho. Židem – hadrníkem

po světě jezdil, sbíral kosti hadry,

o nichž mu řekli, že to zbytky svatých,
do Prahy vozil je a stavěl pro ně
oltáře chrámy; pátery a mnichy
k nim přived, že se město černalo v nich
jak mraveniště...“

Názory na sběratelství Karla IV. se vyvíjí a za posledních sto let doznávají zcela protichůdných hodnocení. Sbíráni relikvií bylo, jak postihuje i Macharova báseň, nepřehlédnutelným rysem Lucemburkova působení. Snaha o věcné a historicky podložené pochopení fenoménu středověkého sběratelství a jeho významu za vlády Lucemburků na českém trůně vyžaduje splnění několik nezbytných předpokladů. Nejdůležitějším z nich je stav historického poznání českého pozdního středověku v širších souvislostech. Dalším předpokladem je uplatnění muzeologického pohledu, tedy disciplíny zabývající se poznáváním a zprostředkováním skutečnosti prostřednictvím sbírání a ukazování reprezentativních památek. Poslední významnou podmínkou je metodologický přístup uplatňovaný na poli společenských věd, který odráží současný obraz světa.¹ Na rozdíl od moderní doby, kdy pozitivismus považoval poznání za objektivní, je dnes nepochybné, že zkoumání reprezentací poukazuje nejen na odlišnosti historických pohledů na skutečnost a její chápání, ale též na neukončený vývoj, v němž dnes zaujímaná stanoviska budou v budoucnosti nahlížena v jiných souvislostech a ve výsledku budou interpretována jinak.

Následující text vychází ze stejnojmenného příspěvku: „Sbírký relikvií nástrojem reprezentace ideje státnosti Karla IV.“ předneseném na konferenci „Fenomén kulturného dědictva v společnosti – dejiny, sčúasný stav a perspektívy II.“² Cílem textu tedy bude nejen shrnout současný stav poznání a představit jej jako souhrn informací, ale pokus o rozpoznání projevů muzejního fenoménu ve středověku na základě metody upřednostňující porozumění kulturním projevům studiem mentalit a dlouhotrvajících jevů. Představím nové poznatky a současný stav bádání historického a uměnovědného ve vztahu k muzeologické interpretaci zkoumaného období. Úplný přehled literatury o lucemburském období by však překročil rámec této studie. Je nezbytné připomenout současné pohledy na reprezentativní roli umění, a

¹ V současnosti převládá přesvědčení, že veškeré poznání je zprostředkováno panujícím paradigmatem a vědecké poznatky nejsou univerzálně platné. Petra Šobáňová shrnuje myšlenky Tomase S. Kuhna a Paula Feyerabenda ve Věda a umění jako cesta k poznání. ŠOBÁŇOVÁ, Petra a kol. *Užitečná symbióza*. Olomouc : Saublau, 2013. ISBN978-80-904512-1-6, s. 15-16.

² Konference se uskutečnila ve dnech 21.- 24. 10. 2014 v Bratislavě.

obzvláště za vlády Karla IV. Významným fenoménem posledních desetiletí je studium reprezentativní role nejen středověkého obrazu, ale i relikvií a jejich sbírek. Bez těchto poznatků by nebylo možné dnešnímu člověku srozumitelně zprostředkovat panovníkův vztah k relikviím a účelu jejich shromažďování.

Větší pozornost vyžaduje zájem teoretické a historické muzeologie o zkoumaný fenomén sběratelství v době lucemburské. Z. Z. Stránský se podrobně zabývá muzejním fenoménem a jeho charakteristikou.³ Rozpoznává, že projevy lidské potřeby vyjímá ze skutečnosti nějaké předměty a uchovávat je, sahají od počátku formování člověka jako kulturní bytosti.⁴ A dále si všímá, že muzejní fenomén je provázen poznávacím a hodnotícím procesem.⁵ Pokud uvažujeme o středověkých sbírkách v intencích muzejního fenoménu, poměřujeme jednotlivé předměty kritérii, která jsou rozpoznána jako znaky muzeality. Podle Stránského se jedná o svědectví „*autenticity, reprezentativity, evolucionality, kreativity a spirituality*“.⁶ Zda lze císaře Karla IV. chápat pouze jako sběratele (soukromého) anebo je možné jej vnímat coby „zřizovatele“, „donátora“ a „konceptora“⁷ je třeba zkoumat dle charakteru a účelu jím pořizovaných sbírek. Muzejní přístup by se měl vyznačovat transpersonálním poznatkovým a hodnotovým významem. Dle Stránského tedy rozlišujeme, zda se jedná o objekty jako takové nebo ty: „...jež reprezentují přírodní či kulturní skutečnost, tj. mají jak kognitivní, tak kulturotvorný význam, což vede k jejich uchování ve formě kulturně-paměťových kolekcí.“⁸ Konečně rozdíl mezi sbírkou sběratele a sbírkou muzejní spočívá v tom, že se nejedná o vztah k věcem jako takovým, jen k jednotlivostem, ale o zástupnou roli celé sbírky,⁹ která má za cíl poznávání světa a jeho smyslu z pohledu lidské existence.

Karlovské sběratelství bylo v dosavadní muzeologické literatuře považováno za pokračování vytváření pokladových komor sloužících při chrámech k uchovávání relikviářů, relikvií, obřadních rouch, liturgického náčiní a písemností. Uchovávání a ukazování objektů, jejichž selekčním kritériem byl jejich náboženský význam, nemělo být cílem, ale prostředkem

³ STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. *Úvod do studia muzeologie*. Brno : Masarykova univerzita Brno. 2. vydání. 2000, ISBN 80-2710-1272-2.

⁴ STRÁNSKÝ, ref. 3, s. 22.

⁵ STRÁNSKÝ, ref. 3, s. 23.

⁶ STRÁNSKÝ, ref. 3, s. 40.

⁷ To je ten, kdo formuloval způsob, jak ideové zadání díla vyjádřit v dobovém vizuálním jazyce.

⁸ STRÁNSKÁ, Edita a Zbyněk Zbyslav STRÁNSKÝ. Ozvláštňování skutečnosti: sběratelství a sbírkotvorná činnost, s. 44. In: PACHMANOVÁ, Martina, ed. *Mít a být. Sběratelství jako kumulace, recyklace a obsese*. Praha : Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2008, ISBN 978-80-86863-25-2, s. 35-46.

⁹ STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. Muzealizace z hlediska noetiky a ontologie, s. 78. In: *Muzealizace v soudobé společnosti a poslání muzeologie: Sborník příspěvků ze symposia – Technické muzeum v Brně, 8. -10. listopadu 2006. Symposium s mezinárodní účastí při příležitosti životního jubilea tvůrce brněnské muzeologické školy Zbyňka Zbyslava Stránského*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky, 2008, s. 76-85.

duchovního, křesťanského působení.¹⁰ Karlštejn je Stránským s odkazem na předchozí badatele považován za příklad projektu, v němž se promítnul program jak duchovní komory, tak světské – říšské pokladnice.¹¹ Podrobnější popis a zhodnocení sběratelské činnosti Karla IV. nalezneme u Pavla Holmana.¹² Relikvie měl Karel sbírat jak z politických a náboženských důvodů, tak pro vlastní potěchu. Holman si všímá souvislosti relikvií s budovanou úctou k zemským patronům a zejména pak cílené proklamace návaznosti na přemyslovskou dynastii a využívání a rozšiřování svatováclavské úcty a světcova duchovního i státního odkazu. Dále uvádí prezentaci kontinuity Karlovy politiky v Římské říši v odkazech na Konstantina Velikého a Karla Velikého.¹³ Holman též uvádí souvislost Karlova sběratelství se záměrem vybudovat z Prahy centrum křesťanství.¹⁴ K novějším souhrnným historickým pracím zabývajícími se sběratelstvím Karla IV. je třeba připomenout kapitolu od Karla Stejskala ve sborníku vydaném Karlovou universitou¹⁵. Označuje Karla jako předchůdce velkých sběratelů údobí renesance a manýrismu,¹⁶ přičemž charakteristickým znakem jeho sběratelské činnosti má být úsilí o univerzálnost.¹⁷ Závěrem Stejskal dodává, že: „...bez Karlova sběratelství nebyl by programový historismus umění na jeho dvoře myslitelný“.¹⁸

Neměli bychom zapomenout ani na vzdělávací význam ukazování relikvií, protože nejen obrazy, ale i relikviáře a relikvie zprostředkovávaly divákům v době převažující negramotnosti důležité informace a obsah takového sdělení měl i výchovný dopad. Na mysl můžeme mít nejen biblické příběhy a životy světců, ale i výchovu ke kulturním tradicím. Karlovy sbírky relikvií reprezentovaly ideu a koncepci pozdně středověkého Českého království, reprezentovaly však nejen krále, ale i celou společnost a její vztah ke skutečnosti. Právě ve způsobu nakládání s těmito sbírkami je patrný jejich společenský význam.¹⁹

¹⁰ STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. *Archeologie a muzeologie*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2005, ISBN 80-210-3861-6, s. 27 nn.

¹¹ STRÁNSKÝ, ref. 10, s. 29.

¹² HOLMAN, Pavel. Dějiny sběratelství a muzejnictví, s. 31-33. In BURIÁNKOVÁ, M., A. KOMÁRKOVÁ a F. ŠEBEK. *Úvod do muzejní praxe. Učební texty základního kurzu Školy muzejní propedeutiky*. Praha : Asociace muzeí a galerií, 2010, ISBN 978-80-86611-40-2, s. 21-68.

¹³ HOLMAN, ref. 12.

¹⁴ HOLMAN, Pavel. Úvod do muzeologie, s. 12. In *Základy muzejní pedagogiky. Studijní texty*. Brno : Moravské zemské muzeum Brno, 2014, ISBN 978-80-7028-441-4, s. 11-23.

¹⁵ STEJSKAL, Karel. Karel IV. jako sběratel. In *Carolus Quartus*. Praha : Karlova univerzita, 1984, s. 455-467.

¹⁶ STEJSKAL, ref. 15, s. 466.

¹⁷ STEJSKAL, ref. 15, s. 464.

¹⁸ STEJSKAL, ref. 15, s. 466.

¹⁹ Více ke kulturnímu a vzdělávacímu aspektu muzeálií a poznávání skutečnosti prostřednictvím vizuálních reprezentací DROBNÝ, Tomáš. Na návštěvě – zprostředkování komunikace v prostoru a čase. *Kultura, umění a výchova*, 3(2), 2015, [cit. 11. 1. 2016]. ISSN 2336-1824. Dostupné z:

http://www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualni-cislo&casopis=9&clanek=122

Středověký chrám byl uměleckým dílem a jeho vybavení by nám v některých aspektech mohlo připomínat muzea umění nebo spíše výstavní galerie. Ani tuto stránku nelze z muzeologického hlediska opomenout.

Na sbírkotvornou činnost Karla IV. můžeme již pohlížet komplexním pohledem hodnotícím ji jakožto projev muzejního fenoménu své doby. Předpokladem k rozvinutí Karlova sběratelství bylo několik faktorů. Jedním z nich byla jeho osobnost. Byl mimořádně inteligentním a bystrým mužem,²⁰ kterému se dostalo dobrého vzdělání a výchovy na francouzském dvoře.²¹ Při studiu Karlova literárního díla před námi vyvstane středověký intelektuál, který svoji koncepci politické reprezentace vytvořil v době na rozhraní mezi doznívajícím středověkým náhledem na svět a rodícím se myšlením raného italského humanismu. Podstatným rysem jeho duchovního ukotvení byla jeho osobní zbožnost, která ve svých projevech přesahovala obecný křesťanský rámec dané doby. U Karla se setkáme s činorodou reflexí, se kterou zpracovával vlastní životní zkušenosti a významné vnější podněty.²² Dalším předpokladem rozvoje Lucemburkova sběratelství bylo, že prakticky neustále cestoval, což mu přinášelo nejen spoustu informací a přístup k chrámovým sbírkám a dalším předmětům sběratelského zájmu z cizích zemí a míst, ale i množství setkání s lidmi, kteří jej často intelektuálně ovlivnili, a mnohé z nich pak využíval ve svých službách. Kromě výchovy na pařížském královském dvoře pobýval v souhrnu několik let na území Itálie, mnoho času strávil na dalších říšských územích v dnešním Německu a Francii. Na svůj dvůr povolal např. Giovanniho di Marignollu (Jan Marignola) z Florencie, biskupa bisignanského, který zastával funkci kaplana císařského paláce. Je autorem Kroniky české, kde popisuje zážitky ze své cesty přes Konstantinopol na Dálný východ, která se uskutečnila v polovině 30. let 14. století.²³ Nejen Karlova povaha, ale i tyto podněty a jejich reflexe určovaly jak panovnickovy politické koncepce a strategie, tak způsob jejich prosazování.²⁴ K již zmíněné formaci v dětství lze pro stručnost uvést mladickou zkušenost z vlády v severoitalské signorii a vážný úraz, který utrpěl v roce 1350. Přímočarost hrdinských dobrodružství rytíře sahajícího po meči zaměnil za strategii diplomatického prosazování dlouhodobých zájmů, která cílevědomě

²⁰ Kronikáře Mattea a Fillipa Villani cituje česky SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha : Svoboda, 1979, s. 559-560.

²¹ Karlovým učitelem a rádcem byl Pierre de Rosières, vzdělaný benediktinský mnich, opat a rádcce francouzského krále, pozdější papež Kliment VI. viz SPĚVÁČEK, ref. 20, s. 73-75.

²² Srov. KALISTA, Zdeněk. *Karel IV. Jeho duchovní tvář*. Praha : Vyšehrad, 1971.

²³ Česky MARIGNOLA, Jan. *Kronika česká*. In BLÁHOVÁ, Marie ed. *Kroniky doby Karla IV.* Praha : Svoboda, 1987, s. 445-523.

²⁴ Více KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Imitatio Romae - Karel IV. a Řím*. Praha : Artefactum, 2006, ISBN:80-86890-07-4.

podporovala růst jeho panovnické autority a našla svůj výraz v neobyčejně rozvinutých projevech kultury postavených na konceptech vizuální reprezentace.

Předpoklady, které umožnily rozvinutí Karlova sběratelství, způsobily také nakročení v účelu a prezentaci této činnosti směrem, který již překračoval rámec přisuzovaný sběratelství ve středověku. Nemůžeme se spokojit pouze s již uvedenými závěry Stejskala, že jeho činnost předznamenává sběratelství renesance a manýrismu při vytváření kunstkomor, natož s vtěsnáním účelu vytvořených sbírek do charakteristiky typické duchovní a světské pokladnice středověku, který jim přisuzuje Stránský. Neznamená to, že svatovítské a karlštejnské kolekce nenaplňují formální znaky těchto pokladnic, nýbrž že je z hlediska účelu vytvoření a způsobu nakládání s nimi neoddiskutovatelně přesahují. Východiskem posuzování účelu pořizovaných sbírek z hlediska muzeologie je teorie ostenze. Šobáňová vysvětluje, že: „... muzejní expozice pomocí originálů, neoriginálních reprezentací a jazykových explikací sama vytváří reprezentaci světa, jeho více či méně výstižný model“.²⁵ Ještě než se zastavíme u ukazování sbírek, je třeba se zamyslet nad koncepcí jejich vytváření, k čemuž uvedená autorka poznamenává: „Komunikáty, tedy určitý jazykový nebo mimojazykový projev, promluvu nebo zprávu, v našem případě muzejní expozice, nesou rovněž viditelné známky svého zrodu a jeho okolností: projevuje se na nich nejen dobový kontext, ale ukazují také úmysly svého původce (tvůrce expozice) a způsob jeho uvažování“ a přidává, že se přizpůsobují očekáváním, schopnostem a dalším specifickým příjemce - návštěvníka.²⁶ Sbírkou relikvií a jejich ukazování odkazují na reprezentaci světa jako na model, jak jej ve svém duchovně - praktickém uvažování chápal Karel IV. Tento úhel pohledu je směrem, kterým se bude ubírat zkoumání sbírek relikvií našeho císaře a krále a překvapivě představuje styčné body mezi středověkou praxí a současným pohledem na muzejní fenomén.

Je třeba se zastavit u způsobu uvažování Karla IV., jak se projevil v jím vytvářených sbírkách.²⁷ Klíčem k nahlédnutí do způsobu myšlení tohoto panovníka je jeho vzdělání a náklonnost, jakou choval k dílu Aurelia Augustina i jeho osobě.²⁸ Poznávání světa a smyslu bytí není objevováno prostřednictvím pozitivistického přístupu a zkoumání materiální skutečnosti, nýbrž je nazíráno pohledem náboženským jako poznání zjevené. Augustin v díle „O Boží obci“ představuje svůj náhled na svět spojující klasickou pozdně antickou vzdělanost

²⁵ ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Muzejní expozice jako edukační médium. 1. díl. Přístupy k tvorbě expozic a jejich inovace.* Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, ISBN 978-80-244-4302-7, s. 52.

²⁶ ŠOBÁŇOVÁ, ref. 25, s. 52 a 53.

²⁷ Viz KALISTA, ref. 22.

²⁸ Při pobytu v Pávii, kde jsou ostatky tohoto světce, unikl travičskému pokusu.

s poselstvím bible. Zároveň se jedná o výklad dějin, pro který je charakteristická kontinuita nejen „obce boží“ od před-historických počátků s projekcí do očekávaného druhého příchodu Ježíše Krista²⁹. Augustinovské křesťanské pojetí dějin umožňuje odkázat se k historii cíleným konceptem historismu, v nové návaznosti převzít antické dědictví – vzdělanost, právo a kulturu a v neposlední řadě i myšlenku římského impéria, duchovně proměněnou a zasazenou do nového řádu společnosti. Sběratelství Karlovo v tomto účelu a duchu nabízelo divákům reprezentaci světa jako model odkazující k autoritě náboženského poznání a k augustinovské koncepci dějin, k putování „Boží obce“ v tomto pozemském světě, který směřuje ke druhému Kristovu příchodu³⁰. Obec, původní obraz vyspělé pozdně antické podoby společenské struktury a prostor, ve kterém se odehrával veřejný život svobodných římských občanů, nabývá ve středověku podoby hierarchické a transcendentní. Císař a jeho moc jsou legitimizovány samotným Kristem, který je pojímán jako vítězný vševládc³¹ pozemská obec, boží lid má svůj obraz v nebeském Jeruzalému,³² se kterým je již spojena prostřednictvím církve a svatých, kteří poté, co osvědčili svoji věrnost Kristu během života na zemi, jsou již po smrti v jeho nebeském království.³³

Na tomto místě je nyní zapotřebí zabývat se důležitými událostmi v životě Karlově, které ovlivnily jeho sběratelství a sběratelstvím samým.³⁴ Po návratu Karla do Čech získal v roce 1334 titul moravského markraběte a později se stal spoluvládcem s otcem Janem v celém království. V roce 1343 se oběma podařilo dosáhnout povýšení pražského biskupství na arcibiskupství a položili základní kámen výstavby nové gotické katedrály na Pražském hradě. V roce 1346 byl Karel zvolen římským králem a po smrti krále Jana v bitvě u Kresčaku se stal králem českým. K této příležitosti dal zhotovit novou královskou korunu zvanou svatováclavskou³⁵. Již dříve nechal zhotovit stříbrnou sochu sv. Václava, mučedníka a tím i

²⁹ „Ovšem jakýsi stín této obce a její prorocký obraz na světě sloužil spíše k jejímu naznačení nežli uskutečnění, v době, kdy na ni mělo být ukázáno, i ten se zval svatou obcí, ale jen jako naznačující obraz, ne jako pravá skutečnost, jakou bude.“ AUGUSTINUS, Aurelius. *O Boží obci knih XXII*. Přeložila Julie Nováková. Praha : Vyšehrad, 1950, s. 68.

³⁰ „Obec svatých je totiž nahoře, ačkoliv tady rodí občany, ve kterých dlí v cizině, dokud nenajde čas jejího kralování.“ AUGUSTINUS, ref. 29, s. 68.

³¹ „...co bylo v Duchu předzvěděno o obci určené k věčnému kralování, i o jejím králi a zároveň zakladateli Kristu.“ AUGUSTINUS, ref. 29, s. 81.

³² „Jistá část pozemské obce se totiž stala obrazem obce nebeské, neznamenajíc sebe, ale tu druhou, a proto sloužíc.“ AUGUSTINUS, ref. 29, s. 69.

³³ „Nalézáme tedy na pozemské obci dvojí podobu, jednu, která ukazuje svoji přítomnost, druhou, která svojí přítomností slouží k zobrazení obce nebeské.“ AUGUSTINUS, ref. 29, s. 69.

³⁴ Viz SPĚVÁČEK, ref. 20.

³⁵ Na vrcholu dvou křížících se kamar je umístěn křížek byzantského původu a byl tam trn z Kristovy koruny, jak dokládá latinský nápis.

duchovního zakladatele Přemyslovské dynastie a českého státu a nechal nákladně umělecky pojednat jeho náhrobek v ještě románské katedrále, který byl však zanedlouho roztaven. Úcta k Václavovým ostatkům³⁶ a snaha o pozvednutí českého království se projevovala i v případě dalších relikvií světců zemských patronů (např. sv. Víta, sv. Vojtěcha). Jeho působení je připisován vznik relikviářové busty sv. Ludmily. V roce 1348 započal své velké budovatelské státnické dílo. 7. dubna vydal čtrnáct listin, v nichž potvrdil dosavadní privilegia a postavení českého království, zároveň však vytvořil nový pojem země Koruny české a ustanovil vztahy vedlejších zemí k Čechám. Rozděлил Moravu a Slezsko na tři útvary, markrabství moravské, biskupství olomoucké a opavské knížectví a rozhodl, že nadále budou lénem českého krále. Založil Karlovu univerzitu a Nové Město pražské.³⁷

Záměru vytvoření konkrétních, programově koncipovaných sbírek relikvií svědčí také údaje o časovém zařazení jejich vzniku, resp. rozšíření. První kampaň se datuje do let 1353-55 a shromážděny byly ostatky mnoha mučedníků, apoštolů, vyznavačů, mariánských relikvií a relikvií umučení Páně. V té době Karel IV. projížděl mnoha místy říše v německých zemích, v dnešní Francii a Itálii a připravoval korunovační jízdu za císařskou korunou do Říma na Velikonoce 1355. Vznikla tak, resp. byla zásadním způsobem rozšířena kolekce svatovítské katedrály.³⁸ V delším časovém rozpětí, v letech 1354-60, se utvářela sbírka relikvií umučení Páně, pro kterou byly připraveny speciální prostory na hradě Karlštejně vedle kostela Panny Marie v kapli Ostatků utrpení Páně, dnes kaple sv. Kateřiny, které byly posléze přeneseny do kaple sv. Kříže spolu s říšskými svátostinami, ke kterým sbírka tvořila plnohodnotný protějšek. Tyto relikvie Karel získal od jejich nejvýznamnějších držitelů, z Francie trny z Kristovy trnové koruny a dřevo z kříže od krále Jana II. a arcibiskupství trevírského, od byzantského císaře Jana V. Palaiologa houbu a další relikvie ještě v 60. letech 14. stol. od papeže Urbana V. Významné je, že vznik české sbírky relikvií je vyobrazen na stěně v Mariánské kapli, kde Karel IV. přejímá z rukou francouzského dauphina Karla trny a dřevo Pravého kříže, které následně vsazuje do zlatého ostatkového kříže a houbu pravděpodobně od byzantského císaře. Karel je též vyobrazen v kapli sv. Kateřiny, kde coby císař Konstantin

³⁶ V roce 1348 nechal Karel vyzvednout světcovy ostatky a v roce 1358 zhotovit nádherný a nákladný náhrobek v jemu zbudované kapli v katedrále. Viz SPĚVÁČEK, ref. 20, s. 347.

³⁷ BLÁHOVÁ, Marie a MAŠEK, Richard. *Karel IV. Státnické dílo*. Praha : Karolinum, 2003. ISBN:80-246-0771-9, životopisné údaje převzaty ze SPĚVÁČEK, ref. 20.

³⁸ OTAVSKÝ, Karel. Drei wichtige Reliquienschatze im luxemburgischen Prag und die Anfänge der Prager Heilumsweisungen. In FAIT, Jiří a Andrea LANGER. *Kunst als Herrschaftsinstrument. Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*. Berlin, München : Deutscher Kunstverlag, 2009, ISBN 978-3-422-06837-7, s. 300-308.

a císařovna Helena, se svojí manželkou Annou Svídnickou pozvedají zlatý relikviářový kříž (exaltatio crucis),³⁹ nazývaný též velký zemský korunovační kříž království českého.⁴⁰ Nástěnné obrazy jsou nejen názorným dokladem postupu vytváření královského pokladu, jeho původu a významu, nýbrž popisem jednotlivých exponátů ukazovaných pouze příležitostně. Karlovi se podařilo získat od papeže k příležitosti každoročního ukazování stejné odpustky, jakých dosáhl již dříve v případě ukazování říšských relikvií.⁴¹ Mohli bychom poukázat na řadu paralel, kterými se snaží český královský poklad vyrovnat říšskému, stejně jako význam obou sbírek⁴² v konkurenci k francouzské sbírce relikvií chované v Grande Chasse v Sainte - Chapelle v Paříži. Inspirací pro vznik královské palácové kaple na Ile de la Cité nebylo nic jiného než slavná a v celém západním křesťanském světě obdivovaná sbírka relikvií v kapli Theotokos Pharos v císařském paláci v Konstantinopoli, odkud pocházela jak Kristova trnová koruna, tak další pařížské relikvie, které získal v letech 1239-41 král Ludvík IX.⁴³

Ideové zdroje vzniku Karlových sbírek jsou zřejmé. Francouzský vzor, říšská idea restauratio imperii vztahující se ke Karlu Velikému, znalosti italského prostředí včetně Říma a lateránská kaple Sancta sanctorum uchováající relikvie, byzantské ozvěny zprostředkované přímými kontakty a dalšími nepřímými vazbami v prostoru evropského křesťanského východu. Všechna tato místa ukazují k původu úcty k relikviím a k významu relikvií Kristova umučení. Karel IV. stál před úkolem legitimizovat svoji moc a autoritu ve změněných podmínkách, ve střední Evropě a v pozdním středověku.⁴⁴ Jako první z rodu Lucemburků získal císařskou korunu v bojích s dalšími ambiciózními rody Evropy jeho dědeček Jindřich VII. Karlovou snahou bylo udržet nejvyšší dosažitelnou světskou hodnost pro svůj rod natrvalo. Dále potřeboval, jakožto český král, který nedisponoval žádným významným územím v Itálii nebo v německých zemích, přenést těžiště impéria do Čech a ze slovanského obyvatelstva, nezasaženého přímým přejímáním antického dědictví, učinit politicky nosné společenství, lid

³⁹ Fajt, Jiří. Karlstein revisited. Überlegungen zu den Patrozinien der Karlsteiner Sakralräume. In FAIT, Jiří a Andrea LANGER. *Kunst als Herrschaftsinstrument. Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*. Berlin - München : Deutscher Kunstverlag, 2009, ISBN 978-3-422-06837-7, s. 250-288.

⁴⁰ vznik kříže kladen do r. 1357, více OTAVSKÝ, Karel. In FAIT, Jiří a Barbara Drake BOEHM eds. *Karel IV. Císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310 – 1437*. Praha : Academia, 2006, ISBN 80-200-1399-7, s. 111-113.

⁴¹ OTAVSKÝ, ref. 40.

⁴² Říšské relikvie a klenoty získal Karel do svého držení v roce 1350 od potomků svého bývalého politického protivníka Ludvíka Bavora.

⁴³ LE GOFF, Jacques. *Svatý Ludvík*. Praha : Argo, 2012, ISBN 978-80-257-0685-5.

⁴⁴ Srov. HAVLÍČEK, Jakub. *Karel IV. a jeho pojetí vladařského majestátu*. Online [cit. 8. 1. 2016]. Dostupné z http://www.sacra.cz/2005-2/3_Sacra_3-2005-2_4.pdf.

podporující jeho ideu. Z hlediska přijímaného Augustinova myšlení je vytěžení dostupných idejí principem přejímání kontinuity i v nových situacích, jakým bylo např. „translatio imperii“ do střední Evropy.⁴⁵ Duchovní rovina přitom skýtala nejen ideálním příležitostí, ale prakticky byla i jediným vhodným místem, kde bylo možné Karlovy záměry beze zbytku legitimizovat a prezentovat.

Vládcové byzantské říše s novým hlavním městem Konstantinopolí založeném císařem Konstantinem považovali své impérium za uskutečnění božského záměru šíření a nadvlády křesťanství ve světě až do Kristova druhého příchodu. Z tohoto pramenila snaha vyrovnat se Římu co do památky apoštolů a následné přenesení ostatků apoštolů (např. Ondřeje) a dalších svatých do chrámu Sv. apoštolů, kde byla i císařská nekropole s hrobem císaře Konstantina. Dalším prvkem byla urgentní potřeba přenesení památky posvátných míst a relikvií Ježíše Krista, Panny Marie a dalších biblických postav z Palestiny, kterou po dočasném obsazení Peršany trvale získali Arabové. Symbolické přenesení těchto míst – hierotopie, bylo spojeno i s přinesením tolik žádaných ostatků, které umožňovaly nejen vidět, ale i přímo se dotýkat posvátného.⁴⁶ Tak vznikly císařské sbírky relikvií a ikon v císařském paláci a jeho kapli,⁴⁷ v chrámu sv. Sofie (Hagia Sophia) nebo v dalších chrámech jako např. v Blachernách. Opomenout nemůžeme ani význam symbolu kříže, jak se vytvořil s legendou o jeho objevení Konstantinovou matkou císařovnou Helenou. Tento nástroj starověkého krutého umučení se

⁴⁵ O translatio imperii z Konstantinopole císařem Karlem KÜHNE, Hartmut. *Ostensio reliquiarum. Untersuchungen über Entstehung, Ausbreitung, Gestalt und Funktion der Heilumsweisungen im römisch-deutschen Regnum*. Berlin – New York : DE GRUYTER, 2000, ISBN-13: 9783110165692, s. 105.

⁴⁶ Více k významu pojmu hierotopie ve spojitosti s relikviemi v Byzanci LIDOV, Alexei. A Byzantine Jerusalem. The Imperial Pharos Chapel as the Holy Sepulchre, s. 68. In HOFFMANN, Annette and Gerhard WOLF. *Jerusalem as Narrative Space. Erzählraum Jerusalem*. Leiden – Boston : Koninklijke Brill NV, 2012, ISBN 978-90-04-22625-8, s. 63-103, [cit. 11. 1. 2016], dostupné z:

http://hierotopy.ru/contents/PostedPapers_6_Lidov_ByzantineJerusalem_NarrativeJerusalem_2012_Eng.pdf

a od téhož autora LIDOV, Alexei. The Flying Hodegetria. The Miraculous Icon as a Bearer of Sacred space. In THUNOE, E. and G. WOLF, ed. *The Miraculous Image in the Late Middle Ages and Renaissance*. Roma : 2004, s. 291-321, [cit. 11. 1. 2016], dostupné z:

http://hierotopy.ru/contents/PostedPapers_9_Lidov_FlyingHodegetria_2004.pdf

⁴⁷ KLEIN, A. Holger. Sacred Relics and Imperial Ceremonies at the Great Palace of Constantinople. In BAUER, Franz. A. (Hrsg.), *Visualisierungen von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen Gestalt und Zeremoniell*. Internationales Kolloquium, 3./4. Juni 2004 in Istanbul, BYZAS 5, Produktion und Vertrieb Zero Prod. Ltd., 2006, s. 79-99, a LIDOV, Alexei. A Byzantine Jerusalem. The Imperial Pharos Chapel as the Holy Sepulchre, s. 68. In HOFFMANN, Annette and Gerhard WOLF. *Jerusalem as Narrative Space. Erzählraum Jerusalem*. Leiden – Boston : Koninklijke Brill NV, 2012, ISBN 978-90-04-22625-8, s. 63-103, [cit. 11. 1. 2016], dostupné z:

http://hierotopy.ru/contents/PostedPapers_6_Lidov_ByzantineJerusalem_NarrativeJerusalem_2012_Eng.pdf

stal nejen symbolem Kristova vítězství nad smrtí v rovině duchovní, ale i znamením vítězné vlády ve světě a její legitimacy pro držitele moci v Římské říši, císaře.⁴⁸

Zde se setkáváme s významem, jaký byl relikviím přisuzován v západním křesťanství a s rolí, kterou měly ikonické obrazy pro křesťanský východ. Oboje totiž byly pravdivým důkazem skutečnost, kterou reprezentovaly. Znamená to, že relikvie byly svědky Kristova utrpení, tedy historické události, jejíž význam zpřítomňovaly, a činily tak konkrétní a reálnou náboženskou víru o spáse světa obětí bohočlověka Ježíše a přibližovaly pojmání důsledků této události zcela aktuálně, v přítomném čase. Relikvie umožňovaly nejen vyjádření projevů úcty, zprostředkování ochrany, ale (v případě relikvií svatých a Panny Marie) směřování prosebných modliteb k těm, kteří jsou již v nebeském království, a jejich přímluvu u Boha, v jehož blízkosti se nacházejí. Tento transcendentní význam, tedy zastoupení zde na tomto dočasném světě toho, co nelze pro duchovní nehmotnou povahu jinak materiálně zachytit a doložit, měly i ikonické obrazy. Jejich podstatou je, že věrně a pravdivě zachycují duchovní skutečnost, která je zjevená, tedy nemateriální. Relikvie a ikonické obrazy tedy byly schopné zastupovat (zjevenou) skutečnost a vytvořit tak jedinečnou příležitost setkat se s ní na zemi, což mělo význam nejen náboženský, ale i společenský a politický. Tak jej chápal celý středověk a také využíval Karel IV. ve své koncepci legitimizace vlády a vlastních politických cílů. Ve středověku to byla jediná církev, která přinášela ideu obecného společenství – viz Augustinova Obec Boží, ve kterém se setkávali „poutníci životem“ na zemi s generacemi, které je předcházely, a jako svatí tvořili část tohoto společenství v nebi, kam měly dějiny směřovat, společenství svatých (communio sanctorum).

Sbírkou relikvií pořízené pro metropolitní chrám a shromážděné pro vznik pokladu českého království měly svůj konkrétní program, svoji vypovídací hodnotu v rámci uvedeného křesťanského pohledu na svět, jeho vztahu ke skutečnosti a dějinnosti. Karlštejnská kaple sv. Kříže se 130 (dnes jeden chybí) obrazy zobrazujícími hierarchicky světce dle jejich postavení v nebeském království, s relikviemi vloženými do jejich rámů, zlacením a polodrahokamy a s říšskými svátostinami, jejichž jádrem jsou relikvie Kristova umučení a zlatý kříž s drahokamy a s partikulou pravého kříže, vytváří posvátný prostor mimořádného významu v celém pozdně středověkém světě. Způsobem provedení nenavazuje na Sainte-Chapelle, která byla vzorem

⁴⁸ HAHN, Cynthia. *Strange Beauty. Issues in the Making and Meaning of Reliquaries, 400 – circa 1204*. Pennsylvania : The Pennsylvania State University Press, University Park, 2012, ISBN 978-0-271-05078-2, s. 74-76, 79-80.

takovýchto západních palácových kaplí od poloviny 13. století, ale spíše zprostředkovává poučení o doznívání byzantských vlivů, jak se s nimi Karel setkával při svých pobytech na mnoha místech v Itálii, připomeňme pobyt v Benátkách a chrám sv. Marka postavený jako kopie konstantinopolské svatyně, vnímání nádhery mozaikové výzdoby, která na něj působila i v Římě. Nejpádňším dokladem očarování krásou tohoto umění je mozaika na Zlaté bráně katedrály sv. Víta. Význam Karlštejna podtrhují další skutečnosti, jako zřízení kapituly a získání papežského schválení odpustků při příležitosti ukazování relikvií a pouti a dalších privilegií.

Poslední důležitou stránkou muzejního fenoménu středověkého sběratelství relikvií bylo jejich veřejné ukazování – ostenze. Jistěže uctívání relikvií v rámci náboženských obřadů v chrámu nebylo ničím novým a neobvyklým, setkáváme se s ním od raného středověku. Příkladů využití ukazování relikvií pro podporu politických zájmů ve smyslu ideje reálného státu je mnohem méně.⁴⁹ Víme, že s vývojem politických poměrů ve Svaté říši římské se na konci vrcholného středověku stalo její faktické mocenské ovládnání císařem nereálné. Říše nepředstavovala území, nad kterými vykonával císař moc, nýbrž představovaly ji právě říšské svátostiny. Jen ten panovník, který skutečně držel korunovační klenoty a relikvie, se mohl považovat za pravoplatného krále a císaře, pochopitelně v tomto pojetí korunovace císařem nebyla bez císařské koruny náležející do této sbírky možná.⁵⁰ Duchovní rozměr středověkého pojetí Svaté říše římské dokládají četná vyobrazení jak byzantského, tak západního původu, až do doby románské, kdy císaře korunuje samotný Kristus. Při získání Kristovy trnové koruny Ludvíkem IX. máme četné zprávy o přisuzovaném významu této akvizice pro francouzské království a též slavnostní průběh jejího přivezení do Paříže a následného veřejného ukazování. K příležitosti získání relikvií Kristova umučení byl ve Francii zaváděn nový svátek.⁵¹ Obdobně si počínal o století později v Čechách Karel IV. Jsou známy jeho instrukce, jak mají být získané relikvie slavnostně přivítány, od papeže byly získány odpustky a povolení k zavedení svátku Kopí a hřebů, který se konal v pátek po Velikonocích. Při něm byly na dnešním Karlově náměstí relikvie ukazovány z vybudované dřevěné tribuny, kterou

⁴⁹ Karlovy snahy navazují pochopitelně na Francii, Svatou říši římskou a Byzanc.

⁵⁰ Rozlišení *corona regnum* vers. *imperiále reliquien* znamenalo pojetí království jako vlády a říše teologicky reprezentované relikviemi a klenoty dle KÜHNE, ref. 45, s. 104.

⁵¹ 11. srpen byl oslavován jako svátek translace Kristovy trnové koruny. Více LE GOFF, ref. 43 nebo KOVÁČ, Peter. *Kristova trnová koruna. Paříž, Sainte Chapelle a dvorské umění svatého Ludvíka*. Praha : Ars Auro Prior, 2009, ISBN 978-80-904298-0-2.

na konci století nahradila kaple Božího těla. Ukazování relikvií mělo svůj liturgický pořádek, scénář, který vznikl za Karlovy účasti. Texty a zpěvy sdělovaly význam ukazovaných relikvií, které byly prezentovány ve čtyřech souborech. První byl soubor zemských patronů evangelistů Marka a Lukáše a papežů Urbana I. a Řehoře I, následovaly relikvie Kristova umučení též od sv. Víta, ve třetím královský poklad s třemi kusy dřeva kříže, dvěma trny, kusem hřebu a částí houby z Karlštejna a poslední byly říšské relikvie s kopím a hřebem.⁵² Sbírkou chovaná v katedrále byla příležitostně ukazována také přímo v katedrále z balkonu, který byl k tomu účelu zřízen.⁵³

Současný pohled na sbírání relikvií a jejich účel je od původního středověkého významu značně vzdálen. Přesto stojí za to připomenout, že ještě ve 14. století byly v Praze pořizovány jejich inventáře. Věrohodnost původu těchto předmětů vyvolává pochybnosti. Zajímavé je, že i Karel usiloval o důkladné ověření jejich autentičnosti.⁵⁴ Byly získávány a zkoumány za účasti věrohodných osob, jak bylo v dobovém kontextu myslitelné. Také tyto rysy císařova sběratelství nás informují o relevantnosti zkoumání muzejního fenoménu ve středověku. Vybudování karlštejnských kaplí má mnoho společného s intencí vzniku moderních muzejních budov. Založení kapituly můžeme také chápat jako vznik sboru kustodů, kteří měli o cenné sbírky pečovat a chránit je. Nepřekvapuje, že se mezi jejími členy objevuje jméno Giovanniho Marignolliho, florentského františkána, biskupa, ale také cestovatele, který navštívil země dálného východu, pobýval z papežského pověření v Konstantinopoli a procestoval Svatou zemi.⁵⁵ Současní badatelé také poukazují na explikační význam maleb v Emauzském klášteře v Praze a spojují je s ukazováním relikvií na Dobyčím trhu.⁵⁶ Císařovo sběratelství ostatků nepřineslo nic nového, pokud je posuzujeme co do jednotlivých záměrů a způsobů nakládání s těmito specifickými předměty. Převzal cizí vzory a evropské duchovní a kulturní tradice a v souladu se svým záměrem na novém místě, v Praze, inscenoval obyčeje známé odjinud a mající mnohdy vzdálené a z časového hlediska hluboké kořeny. Pokud však posuzujeme jeho sběratelské aktivity ve vzájemných souvislostech a jako jeden celek, vyvstane před námi skutečnost, která nemá v pozdně středověké Evropě srovnání.

⁵² OTAVSKÝ, ref. 40, s. 112.

⁵³ KYZOUROVÁ, Ivana. *Matka a Syn. Gotické madony a veraikony z katedrál sv. Víta v Praze*. Praha : Správa Pražského hradu, 2014, ISBN 978-80-86161-79-2, s. 82.

⁵⁴ POLC, Jaroslav, V. „Vášeň“ Karla IV. po ostatcích svatých, s.66. In POLC, Jaroslav, V. ed. *Otec vlasti, 1316 - 1378*. Řím : Velehrad – Křesťanská akademie, 1980, s. 55-79.

⁵⁵ Viz MARIGNOLA, ref. 23.

⁵⁶ KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Emauzský cyklus. Ikonografie středověkých nástěnných maleb v ambitu kláštera Na Slovanech*. Praha : ARTEFAKTUM, 2012, ISBN 978-80-86890-36-4.

Karlův koncept ukazování relikvií nejenže položil tradici, která byla živá ještě o sto padesát let později v Norimberku,⁵⁷ ale znamenal prezentaci obrazu světa způsobem, který přesahuje běžnou praxi středověkého shromažďování sbírek v chrámových pokladech a palácových pokladnicích a velice nám připomíná pohled na současný účel existence muzeí. „*Muzeum, které obvykle vnímáme jako producenta, nositele a mluvčího dosaženého společenského poznání, je tak možné vnímat i jako mocenskou instituci, protože poznání je s mocí reálně spjato, resp. moc svým nositelům přináší*“.⁵⁸ Vznik karlštejské sbírky relikvií Kristova umučení, nově utvořeného státního pokladu království, a sbírky katedrálního pokladu svatovítského, byl výsledkem Karlova mocensko – politického záměru na vytvoření nové podoby státního útvaru zemí Koruny české, jehož právní podobu ustavil v roce 1348.

Způsob nakládání s těmito sbírkami císařem Karlem pak nejenže představuje ukazování obrazu světa a stav středověkého poznání, ale reprezentuje jeho státnickou koncepci prostředky, které jsou v principu vlastní současné muzejní prezentaci. Může se zdát překvapivé, nakolik Karlovy sbírky relikvií splňují všechny znaky muzejního fenoménu, jak jej dnes definujeme. Dosavadní opomíjení této skutečnosti má patrně metodologické příčiny. Chápeme a popisujeme kulturní jevy jako lineární procesy, vnímáme je prizmatem přírodních věd. Namísto kvantitativního hodnocení vývoje nějakého znaku nebo souboru znaků, který zachytíme na časové ose, se jako vhodnější ukazuje chápat kulturní jevy kvalitativně a vysvětlovat je jako plnohodnotné úkazy v časoprostoru lidské civilizace. V každé době pak vrcholná díla lidského ducha berou na sebe podobu jiných druhů umění a jeho žánrů, jsou jedinečná a navždy nepřekonatelná. Muzejní fenomén mezi ně také patří.

⁵⁷ Od roku 1424 do r. 1524 viz KÜHNE, ref. 44, s.4.

⁵⁸ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann a synové, 2002, s. 211. ISBN neuvedeno, cit. dle ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Edukační potenciál muzea*. Olomouc : Univerzita palackého v Olomouci, 2012, ISBN 978-80-244-3034-8, s. 47.